ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81’42
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.1/31

Андрущенко В. О.
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

МЕТАФОРА ЯК ФІКТИВНИЙ РОЗМОВНИЙ ЗВ’ЯЗУВАЛЬНИЙ ЗАСІБ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Стаття присвячена висвітленню питання структурної, семантичної та комунікативної побудови літературного дискурсу, забезпечуваної виявом текстових категорій та корелятивним співвідношенням останніх у межах художнього тексту.

У дослідженні закцентовано увагу на реалізації категорії адресантності та простежено особливості мовного маркування комунікативно-інтенційних стратегій автора. Встановлено мовну співвіднесеність категорії адресантності з категорією зв’язності (когезія / когерентність), що полягає в мовному вираженні категорії адресантності мовними чинниками репрезентації категорії зв’язності на формальному, семантичному та комунікативному текстових рівнях.

До формальних мовних засобів вияву категорії зв’язності доцільно віднести граматичну та лексичну когезію, до семантичних – референційну, сполучникову, тематичну когезію; семантичні відношення пояснення, причини, наслідку і под., до комунікативних – відношення питання-відповідь (риторичні питання, питальні речення як окличні тощо), фіктивні команди (ствердження, неправда, вибачення, звинувачення і под.), метафора, метонімія, оцінювальні маркери, дискурсивні частки (вокативи, вигуки і под.), дейктичний час (займенники, вказівні займенники тощо), культурні реалії.

У заявленому дослідженні ми зреалізували спробу простежити мовні вияви метафори як провідного засобу реалізації категорії адресантності й когезійного чинника комунікативного структурування літературного дискурсу в рамках надфразних єдностей (НФЄ) англомовних фентезійних романів про Гаррі Поттера Дж. Роулінг та україномовних – Д. Корній “Гоних-марник”, Д. Корній, Т. Владмирова “Крила кольору хмар”.

Такий аналіз дозволяє кваліфікувати метафору як потужний фіктивний розмовний когезійний засіб, оскільки вона відіграє вирішальну роль у продукуванні та інтерпретації складників фіктивної взаємодії.

Ключові слова: *категорія адресантності, категорія зв’язності, метафора, фіктивний розмовний когезійний засіб.*

Постановка проблеми. Художній текст завжди аналізували з погляду структурного, семантичного, соціокомунікативного та прагматичного підходів. Проте дослідження тексту як комунікації між адресантом і адресатом (М. Гелідей, А. Гідденс, Т. Єщенко, А. Загнітко, Дж. Остін) з акцентуванням уваги на категорії адресантності, її мовному вираженні та взаємозв’язку з іншими текстовими категоріями в межах художнього тексту потребує подальшого обговорення та уточнення.

Мовні чинники вияву категорії адресантності доцільно простежувати у співвіднесенні з мовними маркерами реалізації категорії зв’язності (когезія / когерентність) на формальному, семантичному та комунікативному мовних рівнях.

У зреалізованому дослідженні нашу увагу зосереджено на метафорі як одному з найважливіших мовних засобів реалізації категорії зв’язності, а відповідно й категорії адресантності, що тісно корелює з останньою. До того ж, зреалізовано спробу простежити особливості когезійного скріплення англомовного й україномовного літературного дискурсу виявом метафори власне на комунікативному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження метафори безпосередньо пов'язане з теорією концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, завдяки якій аналіз лінгвістичного виміру метафори став другорядним щодо концептуального та когнітивного вимірів метафори, що призвело до теорій про те, як користувачі мови насправді обробляють метафори (Б. Боудл, Д. Гентнер, С. Глюксберг, Б. Кейсар, М. Тернер, Дж. Фокон'є).

Однак новітні корпусно-лінгвістичні підходи до метафори (А. Готлі, А. Дейньян, Л. Камерон, В. Коллер, К. Родрігес Дж. Чартеріс-Блек) повернули ідентифікацію лінгвістичної метафори на карту. Цей тип дослідження виступає за висхідну модель для аналізу метафори, просуваючись від прикладів до теорії, а не навпаки, і вказує на необхідність розрізняти різні рівні аналізу метафори – мовні форми, концептуальні структури та когнітивну обробку [3, с. 51], тобто визначення метафорично маркованих лексичних одиниць у природному дискурсі (тих слів, які опосередковано посилаються на своїх референтів у текстовому світі на основі певної форми небуквальної подібності / порівняння [3, с. 52]).

Дж. Лакофф і М. Джонсон кваліфікують метафору не просто як мислення про щось, а фактичне переживання чогось як чогось іншого [5, с. 7]. Р. Гіббс і М. Тендал помітили, що метафора є дуже складним явищем, і передбачили, що жодна теорія, ймовірно, не пояснить усіх аспектів використання метафори в усіх ситуаціях [4, с. 22].

Наприклад, Оксфордський словник англійської мови визначає метафору і як перенесення, і як аналогію: "фігура мови, в якій назва або описовий термін переноситься на якийсь об'єкт, відмінний від того, до якого він належним чином застосовний, але аналогійний йому" [8, с. 4].

Розрізняють три типи слів, пов'язаних із метафорами: 1) опосередковано виражені метафори, ідентифіковані на основі семантичної невідповідності; 2) прямо виражені метафори, такі як порівняння та небуквальні аналогії, виявлені на основі тематичної невідповідності; 3) слова, що сигналізують про метафори, наприклад "як", "порівняйте" [3, с. 58]. Відповідно до типу визначеної невідповідності кваліфікують зорові метафори, словесні ідіоматичні метафори, номінативні метафори тощо.

Вочевидь, аналіз метафори має спиратись на культурні знання. Метафора культури як тексту, читання як способу пізнання та інтерпретації, як акту створення сенсу ставить наголос на концепції текстуалізації культурної реальності [7, с. 63].

Очевидна ампліфікація метафори тексту спонукає до зменшення семантики, але насамперед особливостей тих явищ, які осягаються у формі цієї метафори. Основне лінгвістичне визначення тексту передбачає, що він є очевидно зв'язною та когерентною сутністю, яка є глобальним знаком; отже, ядром тексту є зміст, який зазвичай домінує над зв'язністю та структурою [7, с. 65].

Відтак, досить новий і цікавий погляд на метафору пропонує Е. Паскуаль, кваліфікуючи її як потужний фіктивний розмовний когезійний засіб, оскільки вона відіграє вирішальну роль у продукуванні та інтерпретації складників фіктивної взаємодії [7, с. 65].

Дотримуючись погляду цього дослідника, ми спробували простежити метафору, зумовлену корелятивним співвідношенням мовного вираження категорії адресантності та категорії зв'язності, із кваліфікуванням останньої як визначального розмовного зв'язувального чинника літературного дискурсу.

Постановка завдання. Отже, метою статті є простежити мовні вияви метафори як провідного засобу реалізації категорії адресантності й потужного когезійного маркера комунікативного структурування літературного дискурсу в межах надфразних єдностей (НФЄ) англомовних та україномовних фентезійних романів про Гаррі Поттера Дж. Роулінг та "Гонихмарник" Д. Корній, "Крила кольору хмар" Д. Корній, Т. Владмирової.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо декілька прикладів та продемонструємо ключові аспекти нашого аналізу:

англ. *He wanted to be stopped, to be dragged back, to be sent back home … But he was home. Hogwarts was the first and best home he had known. He and Voldemort and Snape, the abandoned boys, had all found home here* [10, с. 569].

У цій НФЄ адресант фокусує увагу читача на зв'язному лексичному повторі метафорично забарвленого слова англ. *home* 'дім', щоб привернути увагу адресата до того факту, що Гаррі майже ніколи не мав дому з люблячою та турботливою родиною. Занедбаний і покинутий сирота в домі своїх тітки й дядька, Гаррі вважав Гоґвортс – школу чаклунства – своєю фортецею у всьому світі з професором Дамблдором на чолі, де він міг отримати любов і підтримку, до яких він так відчайдушно прагнув.

укр. *Кохання – це Сонце. Народжена нова зірка, наднова. Сонце починає свою впевнену ходу небом. Внизу зелені вишиванки лісів, ланів, різнобарв'я трав, блакить води. Стежками-мережками збі-*

гають додолу сонячні промінці, ніжно пестячи ту вишивку, весь білий світ [2, с. 119].

У цій НФЄ автор передає почуття та емоції Аліни та Сашка, які породжує в їхніх серцях кохання, порівнюючи кохання із сонцем на небі, новонародженою зіркою, яка несе добро та щастя: укр. *Кохання – це Сонце*; укр. *Народжена нова зірка, наднова* тощо. Цією метафорою автор комунікативно та інформативно збагачує трансльоване повідомлення, акцентуючи увагу на міцному зв'язку між молодими людьми.

англ. *And then Harry saw them. Dementors, at least a hundred of them, gliding in a black mass around the lake towards them. He spun around, the familiar, icy cold penetrating his insides, fog starting to obscure his vision, more were appearing out of the darkness on every side, they were encircling them …* [12, с. 406].

Поєднання реченнєвих компонентів аналізованої НФЄ структурно, семантично та комунікативно забезпечувано лексемою англ. *Dementors* 'Дементори' (дементори – це сліпі істоти, які харчуються людськими, переважно світлими, емоціями; в особливих випадках, якщо видається така можливість, дементор висмоктує душу людини (поцілунок дементора – найстрашніший вид страти, оскільки позбавляє людину особистості не тільки за життя, але, ймовірно, і після смерті)) та переліком метафорично-асоціативних лексем на позначення цих істот: англ. *a black mass* 'чорна маса', англ. *icy cold* 'крижаний холод', англ. *darkness* 'темрява'. Присутність дементорів уводить людину в депресивний стан, розпач та зневіру.

Наскрізно в творах про Гаррі Поттера дементорів порівняно з: англ. *a cloaked figure* 'фігура в плащі' [12, с. 88], англ. *like something dead that had decayed in water* 'як щось мертве, що розклалося у воді' [12, с. 88], англ. *the thing beneath the hood* 'річ під каптуром' [12, с. 88], англ. *there was a mouth … a gaping, shapeless hole, sucking the air with the sound of a death-rattle* 'там був рот... зяюча, безформна діра, яка всмоктувала повітря зі звуком передсмертного гуркоту' [12, с. 408], а також зображено, які саме емоції відчуває людина, Гаррі зокрема, при зустрічі з цими моторошними створіннями: англ. *the cold went deeper* 'відчуття холоду глибшало' [12, с. 88], англ. *he was drowning in cold* 'він тонув у холоді' [12, с. 88] і под.

Типовим у тематичному й смисловому наповненні постає приклад зі структури роману Д. Корній, Т. Владмирової "Крила кольору хмар":укр. [...] *бігом до води. Немає ліпшого очищувача. Усе в каналізацію, весь бруд із тіла та камені з душі туди, вниз. Земля добре знає, що з тим робити. Є істоти, які цими відходами харчуються. Як у природі: жуки-гнойовики, дощові черв'яки, раки, могильники, грифони, чайки, ворони і так далі. Що для одних відходи, для інших – життєва необхідність. Так і з поганими думками, емоціями, душевним тягарем. Ми готові легко цього всього позбутися, а для когось вони – їжа* [1, с. 76].

У наведеній НФЄ реченнєві елементи семантично та комунікативно структуровано навколо метафорично маркованого синонімічного повтору укр. *камені з душі – душевний тягар*, *погані думки*, *емоції*. Автор проводить аналогію між створіннями природи (укр. *жуки-гнойовики*, *дощові черв'яки*, *раки*, *могильники*, *грифони*, *чайки*, *ворони*), які харчуються брудом, відходами, з істотами (вовкулаки, енергетичні вампіри і под.), які підживлюються як позитивними, так і негативними емоціями людей.

Логічним продовженням аналізу двох попередніх прикладів постають дві НФЄ, які, на нашу думку, є дещо змістовно й комунікативно уніфікованими:

укр. *Я відчую це, торкнувшись його душі своїм дзеркалом. Так, дзеркалом. Дзеркалом, яке вміє відбивати удари. Дзеркалом, яке вміє бачити людські душі. Душа – це згусток енергії. Кольоровий згусток. Кожна душа має власний колір. Душа – це світло, яке має колір. І світло завжди можна відбити. Усе залежить від того, яка поверхня вашого дзеркала, – м'яка, жорстка чи просто тверда* [1, с. 76].

У рамах НФЄ реченнєві конституенти структурно, семантично й комунікативно інтегровано лексичним повтором іменників укр. *душа* та укр. *дзеркало*, які є метафорично забарвленими, експлікуючи думку адресанта стосовно того, що *душа – це дзеркало*, це сутність людини, її думки, енергія, яка може бути позитивною чи негативною, душа може бути доброю (м'якою), жорстокою (твердою). Завдяки аналізу мовної формалізації компонентів НФЄ видається можливим збагнути прихований автором смисл: Ада – сірий янгол – завдяки своїй душі-дзеркалу може зазирати в душі людей та сірих янголів, до когорти яких вона й сама належить, або ж своєю душею-дзеркалом Ада має здатність відбивати душі-дзеркала інших янголів, охочих зазирнути до її душі.

Аналогію душі з дзеркалом можемо простежити і в сукупності НФЄ художнього

роману “Гаррі Поттер і філософський камінь” Дж. Роулінг:

англ. *It was a magnificent mirror, as high as the ceiling, with an ornate gold frame, standing on two clawed feet. […]*

There he was, reflected in it, white and scared-looking, and there, reflected behind him, were at least ten others. Harry looked over his shoulder – but, still, no one was there. Or were they all invisible, too? Was he in fact in a room full of invisible people and this mirror's trick was that it reflected them, invisible or not?

He looked in the mirror again. A woman standing right behind his reflection was smiling at him and waving. He reached out a hand and felt the air behind him. If she was really there, he'd touch her, their reflections were so close together, but he felt only air – she and the others existed only in the mirror [11, с. 223–224].

Реченнєві складники переліку аналізованих НФЄ в рамах текстового блоку формально й семантично об’єднуються повтором лексем англ. *mirror* ‘дзеркало’, англ. *invisible* ‘невидимий’, англ. *reflected* ‘відображений в дзеркалі’, коли Гаррі вдивляється у своє відображення в дзеркалі *The Mirror of Erised* (магічне дзеркало, яке, за словами Альбуса Дамблдора, показує найглибше, найвідчайдушніше бажання наших сердець; назва англ. *Erised* означає ‘бажання’, що є написаною задом наперед, ніби відображається в дзеркалі). Інформативне повідомлення НФЄ комунікативно збагачується розумінням того, що дзеркало метафорично символізує душу людини з усіма її прагненнями, сподіваннями та страхами. Найбільшим бажанням Гаррі було побачити своїх батьків, яких він ніколи не знав, що Гаррі й вдається за допомогою чарівного дзеркала, яке є віддзеркаленням його власної душі.

Душа людини, як і її життя – це одвічна боротьба добра та зла. Гаррі, Ада та Аліна непохитно стоять на захисті сил добра, представниками яких вони й самі є:

англ. *The enormous serpent, bright, poisonous green, thick as an oak trunk, had raised itself high in the air and its great blunt head was weaving drunkenly between the pillars. As Harry trembled, ready to close his eyes if it turned, he saw what had distracted the snake.*

Fawkes was soaring around its head, and the Basilisk was snapping furiously at him with fangs long and thin as sabres.

Fawkes dived. His long golden beak sank out of sight and a sudden shower of dark blood spattered the floor. The snake's tail thrashed, narrowly missing Harry, and before Harry could shut his eyes, it turned. Harry looked straight into its face, and saw that its eyes, both its great bulbous yellow eyes, had been punctured by the phoenix; blood was streaming to the floor and the snake was spitting in agony [9, с. 336].

Запропонована НФЄ ґрунтується на протиставленні битви Гаррі та Василіска як сил добра та зла. Василіск – гігантський змій, відомий як Цар змій, якого розводили темні чарівники; якщо дивитись Василіску прямо в очі, він спричиняє миттєву смерть, але непрямий погляд просто паралізує жертву. У протистоянні Гаррі та Василіска предвісником перемоги Гаррі над Василіском є Фоукс (птах-фенікс професора Албуса Дамблдора, що символізує триумф вічного життя, воскресіння, віру, постійність), який позбавляє Василіска очей, чим й допомагає Гаррі перемогти змія, що є своєрідним символом того, що добро завжди перемагає зло.

Осягнення комунікативного змісту метафорично маркованих символів аналізованих НФЄ стає можливим завдяки формально-семантичному аналізу їхнього вербального наповнення: 1) лексичний повтор: англ. *snake* ‘змій’, англ. *eyes* ‘очі’, англ. *blood* ‘кров’; 2) синонімічний повтор: англ. *serpent – snake* ‘змій’; 3) гіпонімічний повтор: англ. *Basilisk – snake, serpent* ‘Василіск – змій’, англ. *Fawkes – phoenix* ‘Фоукс – фенікс’; 4) паралельний повтор: англ. *it turned – it turned* ‘змій поверне голову’, що посилює напруженість читача при уявленні боротьби Гаррі з Василіском – не дивитись у жовті очі Василіска, щоб уникнути смерті – й одночасно приносить відчуття раптового полегшення, коли Фоукс викльовує очі Василіску, чим допомагає Гаррі перемогти зловісного змія-прислужника Темному Лорду.

Висновки. Метафора, форма образної мови, в якій одне поняття або ідея виражається термінами іншої, стає все більш популярною сферою дослідження, оскільки вона має відношення до семантики, прагматики, аналітики дискурсу, перебуваючи на стику мови та літератури.

Загалом метафори описуються як інструменти, які можна використовувати для досягнення широкого кола цілей, як-от: порівняння, пояснення, узагальнення, підтримка погляду, ілюстрації, роз’яснення чи переконання.

У результаті лінгвістичного аналізу англомовних та україномовних НФЄ, забезпечуваних мовними маркерами реалізації категорії звязності й нашарованих із серії романів про Гаррі Поттера Дж. Роулінг та Д. Корній “Гонихмарник”, Д. Корній, Т. Владмирової “Крила кольору хмар”, ми дійшли висновку, що метафора є провідним засо-

бом вияву категорії адресантності й потужним когезійним чинником комунікативного структурування літературного дискурсу, аналіз мовного вираження якого дозволяє читачу успішно декодувати інтенційний задум автора, закодований в художньому тексті.

Список літератури:

1. Корній Д., Владмирова Т. Крила кольору хмар: роман. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2015. 320 с.
2. Корній Д. Гонихмарник: роман. Харків: Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2010. 336 с.
3. Dorst A., Kaal A. Metaphor in Discourse. Beyond the Boundaries of MIP. *Metaphor in Use: Context, Culture, and Communication* / MacArthur F. et al. 1st edn. Vol. 38. Philadelphia / Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2012. P. 51–68.
4. Gibbs R., Tendahl M. Cognitive Effort and Effects in Metaphor Comprehension: Relevance Theory and Psycholinguistics. *Mind and Language*. 2006. 21 (3). P. 379–403.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: The University of Chicago Press, 1980. 242 p.
6. Metonymy and Metaphor in Grammar / Klaus-Uwe P. et al. 1st edn. Philadelphia / Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2009. 440 p.
7. Pascual E. Fictive Interaction: The Conversation Frame in Thought, Language, and Discourse: Human Cognitive Processing. Vol. 47. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014. 257 p.
8. Ritchie L. Metaphor: Key Topics in Semantics and Pragmatics Series. 1st edn. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 242 p.
9. Rowling J. Harry Potter and the Chamber of Secrets. London: Bloomsbury, 2014. 360 p.
10. Rowling J. Harry Potter and the Deathly Hallows. London: Bloomsbury, 2014. 620 p.
11. Rowling J. Harry Potter and the Philosopher's Stone. London: Bloomsbury, 2014. 332 p.
12. Rowling J. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. London: Bloomsbury, 2014. 462 p.

Andrushchenko V. O. METAPHOR AS A FICTIVE CONVERSATIONAL COHESIVE MEANS OF ENGLISH AND UKRAINIAN LITERARY TEXTS

The article deals with the issue of structural, semantic and communicative formation of literary discourse which is determined by text categories realisation and their interrelation within literary texts.

The study draws attention to the category of the addresser and considers the peculiarities of linguistic marking of the author's communicative-intentional strategies. The correlation between the category of the addresser and the category of coherence (cohesion/coherence) has been outlined in terms of their language expression, since the category of the addresser is linguistically marked by the category of coherence language tools identified at the formal, semantic, and communicative text levels.

Grammatical and lexical cohesion have been specified as the formal language means of expressing the category of coherence. Referential, conjunctive, and thematic cohesion alongside semantic relations of explanation, cause, consequence, etc. have been referred to the semantic ones. Question-answer relations (rhetorical questions, interrogative sentences as exclamatory etc.), fictive commands (assertions, lies, apologies, accusation etc.), metaphor, metonymy, evaluative markers, discourse particles (vocatives, exclamations etc.), deictic time (pronouns, demonstrative pronouns etc.), cultural realities have been related to the communicative means.

In the current research, we have made an attempt to trace the linguistic manifestation of metaphor both as a prominent means of the category of the addresser realisation and a cohesive tool of literary discourse communicative structuring of supra-phrasal unities (SPUs) within the English language fantasy novels about Harry Potter by J. Rowling and the Ukrainian language ones – "Honykhmarnyk" by D. Kornii, "Wings of the Colour of Clouds" by D. Kornii and T. Vladmirova.

Such an analysis allows to qualify metaphor as a strong fictive conversational cohesive device, since it plays a crucial role in the production and interpretation of the components of fictive interaction.

Key words: *the category of the addresser, the category of coherence, metaphor, fictive conversational cohesive device.*